

ELENA BOTINAS, JULIA CABALEIRO*

FORMES D'ESPIRITUALITAT FEMENINA AUTÒNOMA
A L'EDAT MITJANA. ALGUNS EXEMPLES

De bell antuvi el Cristianisme va exercir una forta atracció sobre les dones, que trobaven en la nova religió una oportunitat de definir un espai propi i d'assignar-se una identitat: de dotar-se, en definitiva, d'un valor que els era sistemàticament negat. Les dones mostraren una especial obertura i disponibilitat envers els elements religiosos per tal com oferien dignitat i valors nous a llur categoria, definida, tant a la tradició hebraica com a la paganoclàssica, com a feblesa.¹ Davant la reducció al món reproductiu i domèstic, la vivència religiosa podia constituir la possibilitat de creació del que Jo Ann McNamara defineix com "una nova identitat positiva".²

Efectivament, la nova religió, no estructurada encara, contenia un rebuig intrínsec de les barreres socials, un fort impuls individualista que algunes dones utilitzaren per a transcendir el sistema de gèneres. Aquestes dones crearen les comunitats cèlibes, tot identificant "celibat" amb "vida asexual", i definiren la virginitat com una opció voluntària que podia representar un alliberament. Rebutjaren l'obediència filial, la subjecció conjugal i la funció maternal –l'única opció de les dones al món antic– per construir-se un paper social al marge de la família patriarcal.

* Elena Botinas i Julia Cabaleiro pertanyen al Centre d'Estudis Històrics de la Dona.

1. ELENA GIANNARELLI, "Introducció" a GREGORI DE NISSA, *La Vita di S. Macrina*. Milà, Ed. Paolini, 1989, pàg. 13.

2. *A New Song: Celibate Women in the First three Christian Centuries, Women and History*, 6-7, 1983, pàg. 5.

El Cristianisme intentà integrar progressivament aquest nou model de vida autònom creat per les dones, tot institucionalitzant-lo en el monacat femení, un dels trets característics del qual serà la clausura.

Deodicatae i Donades

Paral·lelament a aquest procés, però, existiren dones –bàsicament dels grups socials dominants– que mantingueren una dedicació a la vida religiosa, individualment o comunitàriament, al marge de la nova institució. A Catalunya, hi ha indicis raonables que, durant els segles IX a l'XI, dones definides com a *deodicatae* i *deovotae* van desenvolupar llur vida religiosa sense estar necessàriament adscrites a una comunitat regular.³ Filles o vídues d'homes de la noblesa apareixen a la documentació comprant o venent, és a dir, administrant llur patrimoni amb una aparent total llibertat. Privilegiades en l'accés al seu patrimoni, es definiren per la seva dedicació a la vida religiosa i desenvoluparen una pràctica de l'espiritualitat que no comportava una renúncia a la possessió i a l'administració dels béns personals.

A la segona meitat del segle XI, però, s'observa als comtats catalans una regulació de la religiositat femenina. El monacat benedictí començà a superposar-se a la pràctica de *deodicatae* i *deovotae*, assumint-ne llur tradició així com llur terminologia, tot i que aquesta regulació no va significar, necessàriament, la seva desaparició. De fet, en un document del 1395 (vegeu l'annex), els marmessors d'un testament disposen un seguit d'actuacions, entre les quals figura el lliurament d'una quantitat de diners als hereus de *domine Caterine... deodate Capelle Sancte Eulalie Emerite*, de la parròquia de Sant Andreu de Palomar de Barcelona, que evidencia la pervivència d'aquest tipus d'espiritualitat autònoma entre les dones.

També d'altres fonts ratifiquen aquesta pervivència. A la darrerria del segle XII i al començament del XIII, està documentada l'existència d'una petita casa religiosa de dones consagrades a Déu que no era pròpiament

3. Aquestes dones han estat estudiades per MONTSERRAT CABRÉ, "Deodicatae y Deovotae. La regulación de la religiosidad femenina en los condados catalanes, siglos IX-X", a ANGELA MUÑOZ (ed.), *Las mujeres en el Cristianismo medieval. Imágenes teóricas y cauces de actuación religiosa*. Madrid, A.C. Al-Mudayna, 1988, pàgs. 169-182; i *La institucionalización de la dedicación de las mujeres a la vida religiosa en la Catalunya medieval, siglos IX-XI*, comunicació presentada al XVII Congreso Internacional de Ciencias Históricas, Comisiones Internas, International Federation for Research in Women's History, Madrid, 1990.

un monestir constituït. Es tracta de la comunitat de Vimbodí, a la qual fan referència dos documents: el primer és un testament en què Bernat de za Sala, lleidatà, deixa mil sous a la seva mare Ermessèn *ut ipsa se reddat domui Vallisboni vel dominabus de Avimbodí, ubi ea voluerit*; el segon, una concessió atorgada el 1218 per l'abat de Poblet a favor de Joan d'Ager, en la qual s'esmenta *Guillelma famulam nostram in sororem, cum dominabus Avimbodí, sine aliqua alia missione vestra, preter indumenta que in introitu vestro habeatis tantum*. Aquesta manca de dominació substantiva i pròpia, l'absència de terminologia monacal, així com el fet que la comunitat de Vimbodí sigui designada només per un imprecís *dominabus*, fa pensar que era, certament, una comunitat religiosa de dones amb una estructura jurídica laxa, és a dir, una mena de beateri o alguna cosa semblant. Aquesta comunitat participava, probablement, del caràcter de les comunitats de "donades" que van existir a diversos indrets de Catalunya.⁴

Ermitanes

Una altra manifestació d'espiritualitat femenina no reglada és la vida eremítica, que, de llarga tradició als Països Catalans, exercí una forta atracció entre les dones. Ja Ramon Llull, al seu llibre *Blanquerna*, ens presenta el típic cas d'una ermitana. Conta que un monjo molt devot procurà que un pastor perdonés la seva muller, caiguda en adulteri: "Ordenament fo fet entre tots i que la bona fembra feés penitència en una cova qui era en una alta muntanya prés de una font. Molt era gran la devoció e la santa vida"⁵ que duia en aquell lloc desert.

A Mallorca, concretament a Pollença, a Manacor i a Felanitx, hi ha testimoniades agrupacions d'ermitanes, que ens assabenten de la vida que les dones portaven en aquesta mena de comunitats. A la muntanya de Ca'n Sales (Pollença) es conserven les restes d'una antiga vivenda ja derruïda: el clot de l'aljub. Es tracta dels fonaments del que foren cel·les i altres dependències on vivien, a mitjan segle XIV, tres dones de la població: madona Flor, na Simona, filla seva, i na Dolça Blanch. Totes tres construïren el cenobi de Ca'n Sales, on menaren una vida d'oració, dejunis i penitència.⁶

4. A. ALTISENT, *Una comunitat femenina a Vimbodí dependent de Poblet*, pàg. 7-14.

5. *Blanquerna*, llibre segon, cap. 65. A GUASP, *Vida ermitana a Mallorca*, pàg. 36.

6. La vida d'aquestes dones ha inspirat el poema de Miquel Costa Llobera "La llegenda del Puig de Pollensa".

Quan es creà un oratori al cim del Puig, les tres ermitanes s'hi van traslladar i se'ls uniren altres dones que hi fabricaren la seva pròpia cel·la o casa. L'any 1370 vivien ja al Puig deu dones, formant una comunitat que no es regia per cap regla: vivien en soledat, dedicades a la vida contemplativa.

A Manacor, al voltant d'un oratori dedicat a la figura de la Verge-Màrtir de Siracusa, anaren a viure dues ermitanes –Pastora i Nadala–, a favor de les quals el bisbe Lluís de Prades, vers l'any 1394, envià un comunicat als rectors de totes les esglésies per tal que se'ls facilitessin almoines per poder acabar la cisterna que s'estaven fent. Pel que fa a les ermitanes de Felanitx, sabem que vivien dalt del Puig, prop d'un oratori, la construcció del qual fou autoritzada l'any 1348 pel rei Pere el Cerimoniós. El nom d'una d'elles, Sibil·la, es consigna en un document de l'any 1345, firmat pel mateix bisbe Lluís de Prades i adreçat al prevere de la parròquia de Felanitx, en el qual li donava instruccions sobre uns béns de Sibil·la, que havia mort feia poc (*deodatem capelle Sancti Salvatoris...*).⁷

Finalment, aquest tipus de vida el trobem en una figura de casa nostra: Elionor d'Urgell, germana de Jaume II el Dissortat. Per una carta que la reina Maria de Castella li adreça el 14 d'abril de 1425, sabem de la seva voluntat de retirar-se a un eremitatge juntament amb dues beguines, i de com se n'alegra la reina perquè creu que Elionor ha deixat de banda aquest projecte: “Car molt millor e a vostre honor porets star ab vostra sor al monastir de Sixena e allí pregar e orar a Nostre Senyor Déu axí bé e ab devoció e abstinències com en altra part. Per què us pregam affectuosament per contemplació nostra e per nostre honor pel zel el de la qual hi trobarem singular plaer de continent vós ne vullats venir al dit monastir de Sixena e allí continuament star ab vostra sor per la qual som certa per les dites rahons hi trobarà singular plaer.”⁸

No obstant el que diu aquesta carta, sabem que Elionor persistí en el seu desig de portar una vida eremítica i que, al costat de les dues beguines: “... se retiró en un desierto, en el término de Montblanch, no muy lejos de Poblet, y allá edificó una hermita, so invocación de San Juan Bautista, donde, a imitación de aquellos antiguos anacoretas, hizo muy áspera y penitente vida: su vestido era cilicio, y con ser aquella tierra muy fría de natural, siempre anduvo descalza; su comida fue un continuo ayuno y abstinencia: el cilicio ordinario era de asperísimas cerdas, a más de tres círculos

7. GUASP, *op. cit.*, pàgs. 38-40.

8. ACA, Rg. 3220, f. 94v-95r.

de hierro que traía, el uno ceñido y los dos a las piernas, y tomaba disciplina con una cadena de hierro llena punzas de lo mismo”.⁹

El desig de portar una vida espiritual de recolliment que manifesta Elionor d'Urgell és compartit per la seva neboda, anomenada també Elinor: després d'haver viscut un temps amb la seva mare al monestir de Sixena, entre el 1424 i el 1430 habità com a penitent a la cova de Nialó. Aquesta vida de retir fou trencada per la decisió del rei Alfons IV de casar-la, malgrat l'oposició que mostrà per aquest matrimoni.¹⁰

Beguines i rescluses¹¹

El de les beguines és un ampli moviment –bàsicament urbà– sorgit a la darrerria del segle XII i protagonitzat per dones que, soles o en grup, portaven una vida religiosa al món –tot conjuminant l'acció i la contemplació– al marge, però, de les estructures eclesiàstica i familiar. Aquest moviment, originari del triangle Flandes-Brabant-Renània, s'estengué cap al nord i cap al sud d'Europa, adoptant diferents denominacions segons les circumstàncies i el lloc. A Catalunya van rebre, principalment, el mateix nom de beguina; això no obstant, a la documentació n'apareix també el de resclusa, mentre que en alguns casos ambdós termes són utilitzats indistintament. A més a més, aquestes dones poden aparèixer també definides amb expressions com “santes dones” o “dones de vida i conversació honestes”.

Com ja hem dit, en alguns casos, formen part del moviment beguí dones que viuen soles –si bé incardinades en el teixit social urbà. Agnès, la primera beguina que tenim documentada, n'és un clar exemple. Vivia a Barcelona, al carrer que portava a l'Hospital de Leprosos, dedicada principalment a la vida contemplativa. El 1328, el rei Alfons el Benigne s'adreçà al veguer i al batlle de la ciutat i els ordenà que fossin foragitats del veïnatge

9. DIEGO MONFAR Y SORS, *Historia de los Condes de Urgel* (tomo II). Barcelona, José Eusebio Monfar Ed., 1853, pàgs. 259-260. Ascesis individuals tan severes com la descrita en aquest text eren comunes en algunes místiques medievals per part d'aquelles a les quals les pràctiques penitencials constituïen una via d'accés per arribar a la perfecció espiritual.

10. Oposició que queda clarament explicitada a la carta que el 21 de gener de 1438 dirigeix el Condestable de Portugal als Consellers de Barcelona, en la qual “... ruega para que intercedan para que la infanta Leonor, hija de Jaime de Urgel y hermana de su esposa Isabel, no se la obligue a casar contra su deseo con el conde de Nola”. AHMB, LLRO, A-334.

11. ELENA BOTINAS, JULIA CABALEIRO i M. ÀNGELS DURAN, *Les beguines: un espai obert de dones dins del marc urbà medieval*. ICD, 1993.

tots aquells homes i dones vils que “perturben les seves oracions divines”, ja que “certament no és decent ni honest que tals homes i dones ni tan sols xerrin davant de la casa de l’esmentada sor, que viu dedicada al servei de Crist”, per tal que pugui “complir amb els serveis i oracions divins”.¹²

Cal destacar que, en ocasions, aquestes dones rebien donacions fetes per determinades reines, com Violant de Bar i Maria de Luna. A tall d'exemple, Maria de Luna subvé durant cinc anys a les necessitats de sor Vicença –definida als documents com a beguina-ermitana, la qual cosa és indicativa que portava una vida de recolliment–, tot facilitant-li el forment per a la seva sustentació –fent-se càrrec, a més, del pagament al moliner i al tragner– i, fins i tot, assumint les despeses ocasionades per les obres fetes a la cuina de casa seva. Aquests pagaments els realitza el Mestre Racional, seguint les instruccions de la reina, “la qual mana a mi que subvinga a la dita Sor Vicenta liberalment en tot ço que haja mester en guisa que sia preservada de tota fretura”.¹³

Especial èmfasi mereix una beguina que, segons les dades que ens ofereix la documentació consultada, va tenir una gran significació a la ciutat de Barcelona. Es tracta de sor Agnès, nascuda a Portugal i que a l'inici del segle XV vivia a Barcelona, sense que puguem determinar en quin moment es va establir a la ciutat. Els documents que hem trobat sobre aquesta beguina abasten un període de catorze anys, entre 1408 i 1422.

Va viure a l'hospici de Na Closa, en companyia d'altres dues beguines. En nom seu i de les seves companyes, va rebre cinquanta sous llegats per Angelina, dona de Pere Parets, *illis dominabus beguinis que morabantur in hospicio domine na “Closa”*. Sor Agnès va signar un rebut a favor dels marmessors d'Angelina: *Nomine meo propio et nomine etiam aliarum beguinarum sociarum mearum... recipienti omnes illos quinquaginta solidos monete Barchinone de terno quod dicta deffuncta michi et aliis duabus beguinis sociis meis in dicto hospicio...*¹⁴

Posteriorment, es va instal·lar en una casa, situada prop del monestir de Montalegre, al carrer que anava cap al monestir del Carme, la qual havia estat llegada per Maria Sa Espluga a una “persona de vida honesta”.

Al llarg dels anys, Agnès va ser destinatària de diverses deixes tes-

12. ACA, “Cancelleria”, Reg. 430, f. 87r.

13. ACA, “Reial Patrimoni”, Mestre Racional 528, f. 36r-v.

14. AHPB, “Bernat Nadal, Testaments 1393-1410”, f.109r-110r; i BERNAT NADAL, *Quintus Liber apocarum diversorum manumissorum*, f. 126v.

tamentàries –perquè pregués per l'ànima dels difunts o per a sustentació de la seva vida– fetes per persones molt vinculades amb la cort reial, la qual cosa és reveladora de les relacions que mantenia amb figures destacades dins del món de la burgesia i del patriciat urbà, així com del reconeixement que en va rebre. Fins i tot, la reina Maria de Castella va fer menció alguna vegada d'aquesta beguina a la seva correspondència.

Va mantenir una especial relació amb la ja esmentada Maria Sa Espluga, de qui va ser consellera i a qui, a més, havia prestat diners. En el seu testament Maria nomena Agnès, juntament amb els seus fills, marmessora dels seus béns i li deixa 2.000 sous perquè pregui a Déu per la seva ànima.

Molt probablement aquesta beguina fou també consellera i instructora de Francina Pallaresa, filla natural i emancipada del cavaller Jaume Ombau, promotor de negocis del rei Martí I. La relació entre ambdues dones explicaria el fet que Francina, quan vol trencar el compromís matrimonial amb el seu promès i retirar-se a un monestir, el citi a casa de *sororis Agnetis honeste vita et conversationis*.¹⁵

Sabem, a més, que aquesta dona va tenir cura d'expòsites de l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona, encarregant-se segurament de llur instrucció.

La figura de sor Agnès ens permet palesar un seguit de trets que són també representatius de la vida de les beguines: la llibertat amb què es movien, sense que els límits geogràfics els fossin un impediment; la seva funció de mitjanceres en la mort, i l'autoritat espiritual de què gaudien. A més a més, la beguina portuguesa es dedica a donar consells, a fer préssecs, a administrar béns d'una testadora, a rebre els fruits que els seus consells i les seves oracions produeixen, a posar casa seva a disposició d'una futura religiosa, així com acollir-hi nenes expòsites.¹⁶

Molt sovint les beguines vivien en comunitats on compartien llurs ideals comuns de vida. Aquest devia ser el cas de la "reunió de santes dones" que presidia Brígida Terrera a mitjan segle XV, situada on hi hagué l'Hospital de Leprosos de Sant Llätzer, a Barcelona. A la capella de l'hospital, consagrada a la Mare de Déu sota la invocació de Santa Maria dels Malalts, hi havia també un altar dedicat a santa Margarida. Per això, l'hospi-

15. AHPB, "Joan Balcebre", 1422-1423.

16. TERESA VINYOLES i ELISA VARELA, "Religiosidad y moral social en la práctica diaria de las mujeres de los últimos siglos medievales", a *Religiosidad femenina: expectativas y realidades* (ss. VIII-XVIII). Madrid, A.C. Al-Mudayna, Laya 7, 1991, pàg. 51.

tal era conegut amb el nom de "Casa dels Mesells" o Hospital de Santa Margarida, i les rescluses que hi vivien, amb el de "margaridoies".¹⁷ Aquest resclusatge, però, tenia una història que es remuntava a molts anys abans, ja que, d'acord amb les paraules de la mateixa Brígida, havia estat "hedificat per espay de més de cent anys per cert honorable ciutadà de la dita ciutat en lo qual certa donzella filla sua inspirada per lo sant sperit se rescluí. Aquí finí gloriosament sos dies".¹⁸

El resclusatge ja s'havia iniciat, doncs, a mitjan segle XIV, quan aquesta jove de la burgesia barcelonina es retirà a la casa que el seu pare li havia donat. Segurament no hi devia viure totalment sola, sinó que devia estar acompanyada per alguna altra dona. És molt probable que hagués llegat la casa que ocupava a les dones que volguessin continuar la seva dedicació a la vida espiritual, garantint, així, la pervivència del resclusatge, ja que, de fet, a la seva mort "se rescluí una molt devota dona apellada sor Sança, companyona de santa Brígida",¹⁹ al voltant de la figura de la qual cal detenir-nos per fer algunes consideracions.

En el període comprès entre els anys 1390 i 1401, trobem fonts documentals referides a una dona anomenada Sança: les primeres corresponen als pagaments que la reina Violant de Bar fa a "sor Sança beguina" per amor de Déu.²⁰ El següent esment es fa al privilegi reial que atorga Joan I a "sor Sança de la terça Regla de Sent Francesch".²¹ Per últim, tenim la carta que la reina Maria de Luna dirigeix a Joan Boscà, Mestre Racional de la cort del rei, en la qual al·ludeix a "una beguina que estava em Barchinona proper la Església de sancta Margarida, tenia vers si mentre vivia diverses coses que havien servit a la persona de Sancta Brígida e en special lo silici, les disciplines e le correge e, morta aquella, que no ha molt que morí, vós o sor Teresa, beguina que servia la dita resclusa, prengues en continent les dites coses e aquelles vós tenits encara".²² Creiem que aquesta beguina és la "molt devota dona apellada sor Sança" a què es refereix Brígida en la seva suplicació.

17. PAULI MELÉNDEZ, *Efemérides històriques del Real Monasterio de San Matías de Barcelona (1926-1941)*. Barcelona, Talleres Gráficos Rex, 1941, pàgs. 9-10.

18. AHMB, "Deliberacions del Consell de Cent", II-5, f. 172v. A les següents cites aquest document apareixerà com a Suplicació.

19. Suplicació, f. 172v.

20. ACA, Mestre Racional 515, f. 32r; 516, f. 77v; 517, f. 67r-v, 109r; 518, f. 133r.

21. ACA, Reg. 1964, f. 60r. Vid. S. SANPERE I MIQUEL, *Les dames d'Aragó*, Barcelona, «L'Avenç», 1908, pàgs. 16-18. Aquest autor creu que es tractaria de la Sança Pérez de Cabanyes.

22. ACA, R. 2350, f. 6v.

Posant en relació totes aquestes dades, pensem que la beguina/terciària/resclusa sor Sança a què es refereixen els documents és la mateixa persona. D'acord amb aquesta hipòtesi, sor Sança hauria viscut a Roma amb santa Brígida fins a la mort d'aquesta última, que tingué lloc el 1373. Al cap d'uns anys, sense que en puguem determinar la data exacta, la trobem vivint a Barcelona, al resclusatge de santa Margarida. Tant la seva anterior relació amb santa Brígida com el fet de ser dipositària dels seus objectes penitencials, li devien haver conferit una autoritat espiritual entre els barcelonins de l'època, la qual cosa explicaria el fet que la reina Violant i el seu marit Joan I la distingissin amb llurs favors, així com que Maria de Luna estigués informada de la seva existència.

L'esmentat privilegi reial, atorgat per Joan I, permetia a sor Sança "soterrar, o fer soterrar, en loch sagrat, sens incorriment de alguna pena tots aquells cossos o ossors de aquells los quals, frau cessant, cauran de les forques fetes dins lo terme de la dita ciutat ..." ²³ El privilegi adquireix una especial significació si el posem en relació amb el costum habitual de l'època: deixar que els cossos dels ajusticiats es descomponguessin insepulats a les forques.

Aquest fet ens permet posar de relleu la funció de mitjanceres en la mort –ja mencionada en parlar de sor Agnès i que esdevingué una de les principals activitats de les beguines–, derivada de la gran autoritat espiritual de què gaudien dins la societat, la qual cosa explica que compartissin amb els clergues la mediació en el pas de les ànimes cap al Més Enllà, fins aleshores monopoli d'aquests darrers.

Després de la mort de sor Sança, van viure al resclusatge altres dones "les quals en santa conversació per tot lo temps de lur vida han loablement continuat lo servei divinal". ²⁴ Així doncs, al llarg d'aproximadament 70 anys, el resclusatge de santa Margarida havia estat ocupat per dones que constituïen un agrupament reduït, probablement en nombre de dues o tres persones. Serà amb Brígida Terrera quan la casa de rescluses esdevindrà una comunitat.

23. La figura d'aquesta dona ha estat recreada literàriament per Narcís Oller a la seva narració *Na Sança*, en la qual la terciària apareix convertida en una monja. D'altra banda, un retaule procedent de l'església de Sant Antoni de Barcelona, obra de Jaume Huguet, ens evoca la seva figura: sant Antoni lliura el cos d'un ajusticiat a dues dones, vestides amb hàbit, que el recullen al peu de la forca. Elles constitueixen el punt central de l'escena i llur activitat receptiva contrasta amb la passivitat dels personatges masculins que les envolten. Llurs figures ens recorden les de Maria i les santes dones que reberen el cos de Crist al peu de la creu.

24. Suplicació, f. 172v.

Brígida pertanyia a la burgesia barcelonina i, a l'hora de triar estat, va optar per la dedicació a la vida espiritual. Sabia, però, que aquesta opció no significava necessàriament l'aïllament del món entre els murs d'un convent. Comptava com a referent amb l'experiència de les dones del resclusatge de santa Margarida, que al llarg dels anys havien compartit llurs vivències religioses, tot conjuminant-les amb una vida activa de dedicació al proïsme. Va decidir inserir-se en la genealogia que havien iniciat i retirar-se al resclusatge, la qual cosa significava optar per un model femení que compatibilitzava les dues vessants de l'espiritualitat que hem definit com a pròpia de les beguines.

La comunitat fundada per Brígida, que rebé el nom de *les terreres*, duia a terme un seguit de tasques assistencials que, segurament, es realitzaven des dels orígens del resclusatge. El fet que la casa de rescluses s'hagués constituït al costat de l'Hospital de Santa Margarida ens permet suposar que l'atenció als mesells era una de les activitats a què es dedicaven aquestes dones. Si bé les tasques hospitalàries en general foren una ocupació freqüent entre les beguines arreu d'Europa, tenir cura dels mesells ja apareix vinculat a l'existència de les primeres *mulieres sanctae* que van ser l'origen del moviment. A més de la seva participació en tasques que –com ja hem dit– les convertien en intermediàries en la mort, les dones d'aquesta comunitat, o bé alguna d'elles en particular, es dedicaven a l'ensenyament de noies pobres. No podem determinar qui és “le resclusa de sancta Margalida” que es fa càrrec de dues nenes expòsites, provinents de l'Hospital de la Santa Creu, que estaven “a son cosiment”, amb la intenció que “la dita resclusa li mostrara la letra”; es tracta, en tot cas, d'una de les dones –possiblement la mateixa Brígida– que vivia al resclusatge l'any 1418, data probable del document.²⁵

L'any 1484, *les terreres* es van traslladar a l'Hospital de Sant Macià, fundat amb el llegat del canonge Vilar com a asil i infermeria per als pobres. Allí continuaren dedicant-se a tasques assistencials, en assumir la funció de “lexar legítim loch per los dits pobres e tenir los lits nets”.²⁶

Quan Brígida Terrera es va incorporar al resclusatge va aportar-hi el seu propi patrimoni –quatre mil sous de propietat amb la pensió anual de 36

25. *Memorial dels infants qui son exits de l'Hospital de Santa Creu de Barchinona (1401-1446)*, f. 8r. Document en mans privades.

26. AHMB, “Deliberacions del Consell de Cent”, II-23, f. 115r.

lliures—, el qual llegà a la comunitat a la seva mort.²⁷ Aquesta quantitat permetia garantir una part fonamental de la subsistència de la comunitat. A mesura, però, que anava creixent amb la incorporació d'altres dones, la renda resultava insuficient per al sosteniment de les rescluses, les quals es veieren obligades a recórrer a l'ajut de les almoines dels ciutadans.

Les rescluses de santa Margarida no tenien cap tipus de vinculació institucional. Vivien llur dedicació a la vida espiritual de forma totalment autònoma, tal i com Brígida assenyala quan s'adreça al Consell de la ciutat. La mateixa suplicació és il·lustrativa de la voluntat d'aquestes dones de mantenir-se al marge de l'estructura eclesiàstica: davant dels problemes que la comunitat comença a patir, les rescluses no demanen l'ajut de la jerarquia eclesiàstica, sinó que busquen l'aixopluc de l'autoritat civil.

Probablement, però, a partir de la greu situació en què es trobaven —resultat, possiblement, del canvi de mentalitat que s'estava produint a la societat respecte a les formes de religiositat laica—, començaren a plantejar-se la necessitat d'una regularització de la seva forma de vida. Van obtenir del papa Calixt III l'autorització per poder edificar un monestir i posar una campana a la petita església de l'Hospital dels Mesells. Aquesta concessió pontifícia les obligava a l'observància d'una regla de qualsevol orde aprovada per l'església. Les rescluses, però, van retardar el compliment d'aquesta butlla.²⁸

Finalment, van optar per l'orde jerònima, de forma anàloga al que feren les monges del monestir de santa Marta de Còrdova, posat ja en regular observància. Seguien, tanmateix, la regla de sant Agustí, manifestant una opció comuna a la d'altres beateris ja regularitzats, tant a Espanya com a la resta d'Europa. En ésser menys rígida en la seva reglamentació, responia a algunes de les condicions lligades a la seva anterior forma de vida.

La regularització de diferents comunitats i beateris no significà, però, la desaparició del moviment, ja que aquest perviurà, encara que amb algunes transformacions, al llarg de l'Edat Moderna.

Les cèlibes actives dels primers anys del Cristianisme, les *deodicatae*, les beguines, formen part d'un moviment que, en el decurs dels segles i mitjançant una forma determinada de viure l'espiritualitat, han protagonitzat

27. La renda que la comunitat havia heretat va ser motiu de conflicte amb Joan Bernat Terré. El litigi es va resoldre en uns capítols que van fer ambdues parts l'any 1471, en els quals acorden la reducció de la renda de 36 a 24 lliures anuals. AHMB, "Monacals", VII-3.

28. Paulí Meléndez, *op. cit.*, pàgs. 11-12.

les dones a la recerca, com ja hem dit, d'un espai i d'una identitat propis. Un moviment discontinu, format per successives onades probablement desconectades entre si, però retornant sempre als seus objectius i sempre, també, acompanyat per la mateixa reacció de la jerarquia eclesiàstica: posar-lo sota el seu control a través de la institucionalització.

Annex documental

Transcripció i interpretació a cura de PILAR CARBONELL

1395, maig, 16. Sant Andreu de Palomar.

Jaume Osset i Bernat Gassó, marmessors del testament de Bernat Oller, prevere i vicari de la parròquia de Sant Andreu de Palomar, després d'haver comprat un cens de dos morabatins, amb tots els seus drets, el qual forma part d'un cens de tres morabatins que es reben sobre una peça de terra situada al Vinyet de Barcelona, al lloc anomenat Mas de Sales, el lleguen a Bartomeu Berenguer, rector de l'església de Sant Andreu de Palomar, i als seus successors, perquè celebrin a l'esmentada parròquia dos aniversaris, un a mitjan setembre i l'altre a mitjan febrer, per l'ànima del difunt Bernat Oller. Així mateix el faculten per a signar tota mena de documents de venda i alienacions sobre l'esmentada peça de terra, i disposen que retengui per a la rectoria la meitat dels lluïsmes i de les fadigues, i que l'altra meitat sigui emprada en la celebració dels aniversaris. La resta del cens, un morabatí, pertany als hereus de Dona Caterina, difunta, deodada de la capella de Santa Eulàlia de Mèrida, de la parròquia de Sant Andreu de Palomar.

A.C.B., Pergamins, 3-23-134

Noverint universi quod nos, Jacobus Osseti, beneficiatus in ecclesie sancti Andree de Palomario, et Bernardus Gassó, parrochie sancti Andree de Palomario, manumissores nunc unici testamenti seu ultime voluntatis discreti Bernardi Ollarii, quondam, presbiteri et vicarii dicte ecclesie. Attendents nos ambo dicte manumissores, una cum Guillelmo Poll, cive Barchinone, nunc vitafuncto, commanumissore nostro, emisse a venerabili domina Sanccia, uxore venerabilis Nicholay de Monte judayco, quondam, civis Barchinone, et a Constancia et Aldonza, filiabus venerabilis Bernardi Guillelmi de Bastida, quondam, civis eiusdem civitatis, per liberum et ffrancum alodium, duos morabatinos bonos curribiles alfonsinos auri fini et ponderis recti cum dominio firma fatica et alio quolibet jure pro rata scilicet illius censualis trium morabatinorum bonorum curribilium alfonsinorum cum toto dominio et jure ipsorum, nomine et ad opus anniversariorum infrascriptorum, quos dictos duos mora-

batinos alodiales nos, nomine manumissorie predictae, habemus et recipimus quolibet anno in festo sancte Marie mensis february in et super quadam pecia terre, partim vinea plantata et partim ad plantandum, cum introitibus, exitibus et omnibus iuribus et pertinentiis suis, quam Anthonius Aguyoni, carnisserius, civis Barchinone, habet et possidet in Vineto et territorio Barchinone, in loco qui dicitur mansus de Salis. **Et tenet per nos ad dictum censum duorum morabatinorum, et per heredes seu succesores domine Caterine, quondam, deodate capelle Sancte Eulalie Emerita dicte parrochie,** unius morabatini, et sub dominio et alodio nostro dicto nomine et ipsorum comuniter et pro indiviso. Sicut terminatur dicta pecia terre super qua dictum censuale trium morabatinorum recipitur, ab oriente in tenedone heredum Bernardi Sevall, a meridie in camino de Salis, ab occidente in alia tenedone dicti Anthonii Aguyoni, et a circio in tenedone d'en Ardench, prout de dicta empzione constat plene per instrumentum publicum inde factum in posse notarii infrascripti, undecima die aprilis, anno a Nativitate Domini millesimo CCC^o octuagesimo octavo, ut in eo continetur. Volentes et cupientes quod infrascripta anniversaria fiant, igitur gratis et ex certa sciencia nos dicti manumissores, assignamus et ex causa assignacionis damus et concedimus vobis, discreto Bartholomeo Berengarii, rectori ecclesie sancti Andree de Palomario, et successoribus vestris rectoribus in dicta ecclesia perpetuo, dictos duos morabatinos alodiales cum dominio firma fatica et alio quolibet jure pro rata dictorum trium morabatinorum, in et pro faciendis duobus anniversariis in dicta ecclesia sancti Andree scilicet, uno in medio mensis septembris et alio in medio mensis february, pro anima dicti Bernardis Ollarii defuncti et omnium fidelium defunctorum per rectorem et beneficiatos dicte ecclesie celebrando missas et alia divina officia in dicta ecclesia prout est assuetum. Hanc autem assignacionem et concessionem, donacionem, facimus nomine predicto vobis et successoribus vestris in dicta rectoria de predictis, sicut melius dici et intelligi potest ad salvamentum et bonum intellectum vestri et vestrorum in hiis successorum. Ita quod vos et succesores vestri in dicta rectoria petatis et recipiatis anno quolibet in dicto termino dictos duos morabatinos et albarana et apochas facietis et firmetis et ipsos duos morabatinos quolibet anno convertatis in faccionem dictorum duorum anniversariorum. Et etiam vos et succesores vestri in dicta rectoria et beneficiati dicte ecclesie sancti Andree firmatis racione domini in omnibus et singulis instrumentis vendicionum et aliarum alienacionum fiendarum de dicta pecia terre super qua dicti duo morabatini recipiuntur faticis utamini. Et habeatis vos, dictus rector et succesores vestri, in dicta rectoria, medietatem laudimiorum et faticarum inde proveniencium pro labore vestro, et aliam medietatem convertatis in faccionem dictorum anniversariorum.

Et ex causa predicta, nomine jamdicto, cedimus et mandamus vobis et successoribus vestris rectoribus in dicta ecclesia omnia jura et acciones reales et personales et alias quascumque nobis dictis nominibus pertinentia et pertinentes in predictis que vobis assignamus, damus et concedimus, et contra etiam quascumque personas et res racione predictum. Quibus iuribus et accionibus predictis possitis vos et vestri, in hiis succesores, uti et experiri agendo scilicet et respondendo, def-

fendendo, excipiendo, proponendo et replicando. Et dictos suos morabatinos in suo termino quolibet anno petendo et habendo. Et apochas, fins et cessiones ac albarana faciendo et firmando. Et emparas et compulciones quascumque pro censu debito fieri faciendo et requiringdo. Et omnia alia et singula faciendo in iudicio et extra quecumque et quemadmodum nos dicto nomine facere poteramus ante presentem assignacionem et cessionem et possemus nunc et etiam postea quandocumque. Nos enim, nomine quo supra, facimus et constituimus vos et vestros in hiis sucesores, dominos et procuratores ut in rem propiciam dictorum aniversariorum ad faciendum inde vestre libitum voluntat nomine dictorum aniversariorum sine obstaculo et contradiccionem nostri, nomine predicto et sucesorum nostrorum in dicta manumissorie. In super stipulacione solemni convenimus et promittimus, nomine predicto, vobis quod presentem assignacionem et concessionem et omnia et singula in presenti instrumento contenta semper habebimus et tenebimus rata grata et firma et contra ea vel eorum aliqua numque faciemus vel veniemus aliquo modo, jure, causa vel etiam racione. Hec igitur que dicta sunt supra facimus, paciscimur, convenimus et promittimus nos, nomine predicto, vobis et sucesoribus vestris in dicta rectoria. Necum et notario infrascripto tamquam publice persone pro vobis et pro aliis quorum intersit stipulanti.

Actum est hoc in dicta parrochia, sextadecima die madii, anno a Nativitate Domini millesimo trecentesimo nonagesimo quinto.

Sig(+)num Jacobi Osseti, Sig(+)num Bernardi Gassó, manumissorum predictorum, qui hec laudamus, concedimus et firmamus.

Testes huius rei sunt: Arnaldus Ferrarii et Petrus Arig al Agelli et Petrus Castellarii, cives Barchinone.

Sig(Signe)num Petri de Brugería, auctoritate regia notarii publici Barchinone, qui hoc scribi fecit et clausit.

Interpretació d'un fragment

Que sàpiga tothom que nosaltres, Jaume Osset, beneficiat a l'església de Sant Andreu de Palomar, i Bernat Gassó, de la parròquia de Sant Andreu de Palomar, som ara marmessors únics del testament o darrera voluntat del discret Bernat Oller, difunt, preveré i vicari de la dita església. Atenent que nosaltres els dits marmessors, ensems amb Guillem Poll, ciutadà de Barcelona, ara difunt, comarmessor nostre, havent comprat a la venerable Dona Sança, esposa del venerable Nicolau de Montjuïc, difunt ciutadà de Barcelona, i a Constança i Aldonça, filles del venerable Bernat Guillem de Bastida, difunt, ciutadà d'aquesta mateixa ciutat, per lliure i franc alou, dos morabats bons de moneda corrent alfonsina d'or fi i pes correcte amb domini, ferma, fadiga i qualsevol altre dret, per raó d'aquell cens de tres morabats bons de moneda corrent alfonsina amb tot el domini i dret que els corespongui en nom i per a l'obra dels aniversaris més avall escrits, els quals dits

morabatins alodials, nosaltres en nom de la marmessoria predita, tenim i rebem cada any per la festa de Santa Maria del mes de febrer sobre certa peça de terra, en part vinya plantada i en part per plantar, amb les entrades, les sortides i tots els drets i pertinences seves, la qual Antoni Agulló, carnisser, ciutadà de Barcelona, té i posseeix en el Vinyet i Territori de Barcelona, en el lloc anomenat Mas de Sales, i ho té per nosaltres al dit cens de dos morabatins, i pels hereus o successors de Dona Caterina, difunta, deodata de la capella de Santa Eulàlia de Mèrida de la dita parròquia, a cens d'un morabatí, i sota domini i alou nostre en el dit nom i d'aquests comunament i proindivís. Així, és limitada dita peça de terra sobre la qual el dit cens de tres morabatins és rebut, a orient amb la tinença dels hereus de Bernat Savall, a migdia amb el camí de Sales, a occident amb una altra tinença del dit Antoni Agulló, i al nord amb la tinença de N'Ardench, segons de dita compra consta plenament en instrument públic fet en possessió del notari més avall escrit, el dia onze d'abril de l'any de la Nativitat del Senyor mil CCC vuitanta vuit, tal com en aquest és contingut. Volent i desitjant que els aniversaris més avall esmentats es facin de grat i de bon coneixement, nosaltres, els dits marmessors, assignem i per causa de l'assignació donem i concedim al discret Bartomeu Berenguer, rector de l'església de Sant Andreu de Palomar, i als vostres rectors successors en la dita església, perpètuament, els dits dos morabatins alodials amb domini, ferma, fadiga i qualsevol altre dret per raó dels dits tres morabatins per tal de fer dos aniversaris, en la dita església de Sant Andreu, un a mitjan mes de setembre i l'altre a mitjan mes de febrer, per l'ànima del dit Bernat Oller, difunt, i de tots els fidels difunts, pel rector i pels beneficiats de la dita església, misses i altres oficis divins en la dita església segons és costum.

[...]

El que fou fet a la dita parròquia, el dia setze de maig de l'any de la Nativitat del Senyor mil tres-cents noranta-cinc.

Sig(+)num Jaume Osset. Sig(+)num de Bernat Gassó, marmessors predits, els quals aquestes coses lloem, concedim i signem.

En foren testimonis: Arnau Ferrer, Pere Arig alias Agell i Pere Castellar, ciutadans de Barcelona.

Sig(signe)num Pere de Bruguera, per autoritat règia notari públic de Barcelona, qui això féu escriure i ho va cloure.